

РОЗДІЛ 2. ПРИВАТНЕ ПРАВО

Ольга ЗОЗУЛЯК

ORCID: 0000-0002-6108-4442

Юлія ПАРУТА

ORCID: 0000-0001-6260-5329

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ДОКТРИНИ ПРИВАТНОГО ПРАВА ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

УДК 347.1

Рекодифікація Цивільного кодексу України, процес якої триває, є надзвичайно складною та кропіткою роботою, у зв'язку із значним обсягом прогресивних напрацювань, що мають бути проведені та втілені у цивільному законодавстві. Можна сміливо заявити про те, що зміни тією чи іншою мірою, торкнуться усіх положень чинного ЦК України, а тому відповідні напрацювання проводяться із поділом на певні напрями, за якими ведеться рекодифікаційна робота. Одним із надважливих напрямів є той, що пов'язаний із реформацією інституту юридичної особи, особливо в частині подальшої регламентації організаційно-правових форм юридичних осіб.

Проблематика організаційно-правових форм юридичних осіб протягом багатьох років залишається однією із надскладних у доктрині приватного права, та ніколи не відзначаючись єдністю підходів серед дослідників, завжди перебуває в центрі прискіпливої уваги фахівців інституту юридичної особи.

Справді, питання організаційно-правових форм юридичних осіб виступали предметом досліджень таких вітчизняних учених у сфері цивільного та корпоративного права, як-от: В. І. Борисова, В. А. Васильєва, О. М. Вінник, А. С. Довгерт, Ю. М. Жорнокуй, А.В. Зеліско, О. І. Зозуляк, О. Р. Кібенко, В. В. Кочин, О.О.Кот, В. М. Кравчук, Н. С. Кузнєцова, І. М. Кучеренко, В. В. Луць,

ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ

Р.А. Майданик, Л.В. Сіщук, С. О. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатєєва, О. І. Харитонова, О. С. Яворська та інші.

Одночасно, оновлення цивільного законодавства та адаптація його до законодавства країн ЄС обумовлюють потребу звернення до питань визначення організаційно-правових форм юридичних осіб. Відтак, метою цієї статті є дослідження перспектив розвитку доктрини приватного права та цивільного законодавства щодо регламентації організаційно-правових форм юридичних осіб.

Ретельний аналіз концепцій щодо цього питання за останні майже 20 років, дозволяє виділити кілька із них:

1) концепція, яка в своїй основі опирається на виділення кількох організаційно-правових форм юридичних осіб, з максимальним групуванням їх за певними ознаками;

2) концепція, яка базується на ідеї щодо відкритого переліку організаційно-правових форм юридичних осіб;

3) концепція, відповідно до якої перелік організаційно-правових форм юридичних осіб у ЦК України повинен бути вичерпним (закритим) та включати в себе установу та товариство.

Кожна з наведених концепцій має свої переваги і недоліки, а відповідно виникає потреба у їх більш детальній характеристиці, а тому далі розглянемо детальніше кожен із підходів щодо визначення організаційно-правових форм юридичної особи.

Перший підхід обумовлений тим, що ст. 83 ЦК України визначає, що крім товариств та установ можуть функціонувати ще й інші організаційно-правові форми, у зв'язку з чим науковці намагались, власне, виокремити оці «інші» організаційно-правові форми. Представники цього підходу згрупували за певними характеристиками декілька самостійних організаційно-правових форм юридичних осіб, що простежується, зокрема, у працях І. М. Кучеренко. Цивіліст, згрупувавши юридичні особи за відповідними особливостями, виокремила кілька організаційно-правових форм юридичних осіб [1]. У дисертаційній роботі, правда, вже в контексті дослідження непідприємницьких юридичних осіб, ми опирались на цей підхід, виокремивши при цьому п'ять організаційно-правових форм непідприємницьких юридичних осіб [2].

Вважаємо, що серед його переваг за умови правильного групування юридичних осіб вдалось би виокремити кілька організа-

ційно-правових форм юридичних осіб, при цьому цей перелік не був ні закритий, ні повністю відкритий та виключав би при цьому випадкову вибірку юридичних осіб при формуванні системи їх організаційно-правових форм.

Одночасно навздогін цьому підходу набула поширення концепція щодо відкритого переліку організаційно-правових форм юридичних осіб і, по суті, багато юридичних осіб, які наділені певними видовими характеристиками підводились під самостійну (окрему) організаційно-правову форму. Так, окремі види юридичних осіб, які існують у рамках однієї організаційно-правової форми, помилково відносились до самостійної організаційно-правової форми. До прикладу, як самостійна організаційно-правова форма юридичних осіб виділялись творчі спілки, профспілкові організації, політичні партії тощо. Такий стан речей, серед іншого, вважаємо, пов'язаний із відсутністю в профільних законодавчих актах вказівки на організаційно-правову форму зазначених юридичних осіб.

Звісно, що цим видам юридичних осіб притаманні свої індивідуалізуючі ознаки, але саме тому вони і діляться за видовою характеристикою, однак всі належать до однієї організаційно-правової форми - товариство. Зазначена концепція сформувалась певною мірою штучно і в її основі досить довільно оперується поняттям «організаційно-правова форма», адже, очевидно, що, до прикладу, волонтерська організація, садівниче товариство чи інша юридична особа, яка володіє видовими характеристиками не може претендувати на виокремлення у самостійну організаційно-правову форму юридичної особи. З огляду на наведене, ця концепція зазнавала постійної обгрунтованої критики.

Треба наголосити, що сьогодні, реформуючи цивільне законодавство в частині організаційно-правових юридичних осіб, дуже складно буде зупинитися на кількох організаційно-правових формах, які б дійсно у сукупності відображали певні важливі цивільно-правові характеристики тієї чи іншої юридичної особи. З огляду на це, слід погодитися з баченням розробників Концепції з приводу того, що все ж правову регламентацію цього питання слід розвивати в напрямі замкнутого (вичерпного) переліку організаційно-правових форм юридичних осіб - товариств та установ.

Вищенаведений шлях розвитку законодавства щодо організаційно-правових форм юридичних осіб сприймається провідними фахівцями у сфері цивільного права. Так, В. Л. Яроцький в цілому погоджуючись із вищенаведеною ідеєю, наголошує, що з огляду на багатоманітність цілей та задач, які виконують юридичні особи в цивільному обороті, крок щодо закріплення у рекодифікованому ЦК України повністю закритого переліку юридичних осіб потребує виваженості [3].

Ідея щодо повернення до початкового задуму класифікації юридичних осіб лише на дві організаційно-правові форми підтримується професором І. В. Спасибо-Фатєєвою. Одночасно, роздумуючи над шляхами максимально безболісного реформування законодавства за цим напрямом, науковець наголошує, що «цю ідею треба впроваджувати у законодавство системно, шляхом зміцнення такого підходу, адже на шляху реалізації цього задуму будуть перешкоди». Серед найбільш серйозних «каменів спотикання» цивіліст наводить такі:

1) потреба проведення паралельної реформи державних та комунальних підприємств;

2) доцільність реформування законодавства про установи;

3) вирішення питання стосовно правового статусу тих юридичних осіб, які займають проміжне положення між товариствами та установами (наголошуючи при цьому на тому, що варто подумати, щоб для тих юридичних осіб, правовий статус яких не відповідає ні товариствам, ні установам застосовувати норми ЦК України, які регулюють загальні положення відповідно про товариства або про установи незалежно від установчих документів цих юридичних осіб) [4].

Справді, впроваджуючи дві організаційно-правові форми юридичних осіб, слід проводити реформування пов'язаних інститутів і зробити передусім усе для максимально «безболісного» переформатування підприємств з урахуванням змін, що пропонуються в частині організаційно-правових форм юридичних осіб.

З приводу цього моменту, то нещодавно варіант реформування законодавства про підприємства запропоновано у проекті Закону України «Про особливості регулювання підприємницької

діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» [5]. Власне, цим законопроектом якраз визначаються організаційні та правові засади функціонування та діяльності підприємств та їх об'єднань протягом перехідного періоду. Серед ряду важливих новел слід відзначити, що проектом пропонується нова редакція ч. 1 ст. 83 ЦК України, а саме: «Юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ, об'єднань юридичних осіб та в інших формах, встановлених законом».

Така законодавча новація, втілена в проекті, певним чином не узгоджується із думкою авторів Концепції в частині того, що перелік організаційно-правових форм юридичних осіб повинен бути закритим та включати в себе два установи та товариства. Зважаючи на це, варто зробити такі застереження: по-перше, у цій статті і надалі міститься словосполучення «інші організаційно-правові форми», яке, сподіваємося, після завершення перехідного періоду буде виключене.

По-друге, об'єднання юридичних осіб названі самостійною організаційно-правовою формою юридичних осіб. Це означає, що вони за критерієм устрою володіють певними відмінними рисами, ніж установи чи товариства або ж є проміжним варіантом між першими та другими, проте це не так. Специфіка їх устрою (а саме устрій юридичної особи відмежовує товариства від установ) не характеризується такими особливостями, щоб можна було вказати їх як третю поіменовану організаційно-правову форму юридичних осіб. Безумовно, потреба у регламентації правового становища об'єднань юридичних осіб у перехідний період є, проте, очевидно, що не в якості самостійної організаційно-правової форми юридичної особи.

Відсутність єдиного законодавчого підходу щодо визначення організаційно-правових форм юридичних осіб призводить до того, що вводяться нові категорії у правову площину, наприклад «фінансова компанія», «публічна компанія» тощо. Насправді ситуація досить неоднозначна, адже наукова спільнота ще досі не виробила єдиного підходу щодо існуючих юридичних осіб, а законодавцем уже впроваджуються нові. Яскравим прикладом цього є ЗУ «Про фінансові послуги та фінансові компанії», який вво-

диться в дію з 01.01. 2024 року. Специфіка цього Закону полягає в тому, що ним вводяться нові правові категорії, про які ми уже зазначили. Закономірно виникає питання щодо місця цих суб'єктів серед організаційно-правових форм вже існуючих юридичних осіб. Щодо піднятої проблематики абсолютно слушною є позиція Ю. М. Жорнокуя, який зауважує, що у ч. 1 ст. 34 ЗУ «Про фінансові послуги та фінансові компанії» законодавець закріпив норму, що відповідні суб'єкти можуть створюватися у будь-якій організаційно-правовій формі, якщо інше не встановлено законом. Проте аналіз відповідних правових норм цього Закону дозволяє стверджувати, що фінансова компанія – це юридична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність, тобто має створюватися як підприємницьке товариство. При цьому ЗУ «Про фінансові послуги та фінансові компанії» використовує категорію установа, яка згідно з ч. 3 ст. 83 ЦК України є організацією, створеною однією або кількома юридичними особами, які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна. На підставі цього науковцем зроблено висновок про помилку юридичної техніки у застосуванні категоріального апарату щодо поняття «фінансова установа» [6, с. 37-38], із яким однозначно варто погодитися. Таких прикладів у чинному спеціальному законодавстві щодо позначення терміном «установа» підприємських юридичних осіб є достатньо.

При удосконаленні нормативної регламентації організаційно-правових форм юридичних осіб, однозначно постане потреба зміни підходів щодо окреслення видів та підвидів юридичних осіб, які наповнюють ту чи іншу організаційно-правову форму. Загальний вектор щодо видової характеристики юридичних осіб, вважаємо, повинен бути визначений саме на рівні ЦК України, принаймні щодо тих видів юридичних осіб, які є об'єднуючими для підвидів, що мають регламентацію у профільних законодавчих актах або ж не врегульовані на рівні актів спеціального законодавства.

Серед організаційно-правової форми товариства у чинному ЦК України уже є поіменовані види (господарські товариства,

виробничі кооперативи, громадські об'єднання, споживчі товариства). Це і є основні види юридичних осіб, що розгалужуються на відповідні підвиди. Вважаємо, що регламентація на рівні ЦК України дефініції наведених юридичних осіб виступила б доволі міцною основою для подальшого вдосконалення уже існуючих нормативно-правових актів та орієнтиром для законопроектної роботи. До прикладу, якщо йдеться про такий вид юридичних осіб як громадське об'єднання, то він (вид) є об'єднуючим поняттям для творчих спілок, профспілкових організацій, політичних партій, молодіжних, волонтерських та інших організацій, перелік яких є невичерпний.

Варто подумати також про систематизацію тих юридичних осіб, що входять до організаційно-правової форми «установа», адже, наприклад, заклади, фонди, окремі юридичні особи публічного права, що діють в організаційно-правовій формі установи різняться за своїм правовим становищем і фундаментальні засади такого розмежування повинні бути відображені у Кодексі. До речі, вартує також наголосити, що ті види організаційно-правових форм юридичних осіб, що будуть закріплені у ЦК України, повинні поширюватися й на юридичні особи публічного права.

Вважаємо також, що у тих нормах ЦК, де регламентується видова характеристика товариств за метою діяльності на підприємницькі та непідприємницькі, варто закріпити поняття корпорації як синонім до поняття «підприємницьке товариство». Це дозволило б законодавчо закріпити тезу про те, що підприємницьке товариство (корпорація) – це та юридична особа, що має корпоративний устрій, тобто за організаційно-правовою формою є товариством, в учасників якої виникає уся сукупність корпоративних прав, та яка діє з метою одержання прибутку і наступного його розподілу між учасниками.

В будь-якому разі, реформування регулювання організаційно-правових форм юридичних осіб можливе за умов подальших предметних обговорень вузькоспеціалізованими фахівцями у даній сфері піднятих питань в рамках цієї статті та багатьох не піднятих, з тим, щоб вийти на якісний варіант норм Кодексу, які б відповідали світовим стандартам у цій сфері.

1. Кучеренко І. М. *Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права*. К.: ДДП, ДП Юридичне видавництво «Аста». 2004. 328 с.
 2. Зозуляк О. І. *Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права : теоретичний та практичний аспекти: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03*. К.: НДІ приватного права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака НАПрН України. 2017. 475 с.
 3. Яроцький В. Л. *Статус суб'єктів цивільних прав: сучасні проблеми та напрямки їх вирішення у ході рекодифікації цивільного законодавства. Учасники цивільних відносин: новації рекодифікації цивільного (приватного) права України : матеріали ХІХ наук.-практ. конф., присвяч. 99-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 12 берез. 2021 р.)*. Харків : Право, 2021. С. 49-52.
 4. Спасибо-Фатєєва І. В. *Щодо реформування регулювання юридичних осіб. Учасники цивільних відносин: новації рекодифікації цивільного (приватного) права України : матеріали ХІХ наук.-практ. конф., присвяч. 99-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 12 берез. 2021 р.)*. Харків: Право, 2021. С. 43-45.
 5. *Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період № 6013: проект Закону*. URL.: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-osoblivosti-regulyvannya-pidpriemnitsoi-diyalnosti-okremikh-vidiv-yuridichnikh-osib-ta-ikh-obednan-u-perekhidniy-period>
 6. Жорнокуй Ю. М. *Визначення вичерпного переліку організаційно-правових форм юридичних осіб: ідеальність і реальність сьогодення. Проблеми цивільного права та процесу: Тези доповідей учасників науково-практичної конференції, присвяченої 98-й річниці з дня народження О. А. Пушкіна. м. Вінниця, 19 травня 2023 року*. С. 36-39.
- Зозуляк О. І., Парута Ю. І. Тенденції розвитку законодавства та доктрини приватного права щодо організаційно-правових форм юридичних осіб**

У статті піднято питання визначення організаційно-правових форм юридичних осіб в світлі рекодифікації Цивільного кодексу України. Одним із аспектів дослідження є правові підходи щодо порядку визначення організаційно-правових форм юридичних осіб. Акцентовано увагу на тому, що усі напрацювання щодо вивчення організаційно-правових форм юридичної особи можна поділити на три концепції.

Відповідно, перша концепція опосередковує підхід, згідно з яким допускається виділення кількох організаційно-правових форм юридичних осіб, з мак-

симальним групуванням їх за певними ознаками. Друга концепція передбачає використання відкритого переліку організаційно-правових форм юридичної особи. При цьому проблематичним у даній концепції виступає те, що часто юридичні особи відносять до самостійної організаційно-правової форми через їхні індивідуалізуючі ознаки. Проте такі ознаки не є достатніми для виокремлення самостійної організаційно-правової форми, натомість варто здійснювати поділ за видовою ознакою. Третя концепція полягає у закритому переліку організаційно-правових форм юридичної особи з відповідним дихотомічним поділом на товариства та установи.

Автори статті солідаризуються із розробниками Концепції в частині того, що правову регламентацію організаційно-правових форм слід розвивати в напрямку замкнутого переліку організаційно-правових форм юридичних осіб - товариств та установ.

Наголошується на необхідності систематизації тих юридичних осіб, що входять до організаційно-правової форми «установа», адже, заклади, фонди, окремі юридичні особи публічного права, що діють в організаційно-правовій формі установи різняться за своїм правовим становищем і фундаментальні засади такого розмежування повинні бути відображені у Цивільному Кодексі України.

Авторами робиться висновок щодо необхідності посилення ролі Цивільного кодексу України у визначенні правового статусу юридичних осіб публічного права шляхом закріплення у Кодексі норм, які б вказували на фундаментальний характер положень приватного права при регламентації організаційно-правових форм юридичних осіб публічного права.

Ключові слова: суб'єкти цивільного права; корпоративне право, юридична особа, корпорація, товариство, підприємницьке товариство, установа, громадське об'єднання, споживче товариство, організаційно-правова форма.

Zozuliak O., Paruta Yu. Trends of the development of legislation and doctrine of private law regarding organizational and legal forms of legal entities

The article raises certain issues in the light of the recodification of the Civil Code of Ukraine. One of the aspects of the research is legal approaches regarding the procedure for determining the organizational and legal forms of legal entities. Attention is focused on the fact that all developments in the study of organizational and legal forms of a legal entity can be divided into three concepts.

Accordingly, the first concept mediates an approach according to which it is allowed to select several organizational and legal forms of legal entities, with the maximum grouping of them according to certain characteristics.

The second concept involves the use of an open list of organizational and legal forms of a legal entity. At the same time, what is problematic in this concept is that legal entities are often attributed to an independent organizational and legal form due to their individualizing features. However, such signs are not sufficient to distinguish an independent organizational and legal form, instead, it is worth dividing by species.

The third concept consists of a closed list of organizational and legal forms of a legal entity with a corresponding dichotomous division into companies and institutions.

The authors of the article stand in solidarity with the developers of the Concept in that the legal regulation of organizational and legal forms should be developed in the direction of a closed list of organizational and legal forms of legal entities - companies and institutions.

It is emphasized the need to systematize those legal entities that are part of the organizational and legal form «institution», because institutions, foundations, individual legal entities of public law operating in the organizational and legal form of an institution differ in their legal status, and the fundamental principles of such a distinction must be reflected in the Civil Code of Ukraine.

The authors conclude on the need to strengthen the role of the Civil Code of Ukraine in determining the legal status of legal entities under public law. This can be provided by definition in the Code of Ukraine norms that would indicate the fundamental nature of the provisions of private law when regulating the institution of a legal entity under public law.

Keywords: subjects of civil law; corporate law, legal entity, corporation, partnership, company, business partnership, institution, public association, consumer association, organizational and legal form.